

UDK 949.713»1918« : 343.343
 Izvorni znanstveni članak
 Primljeno: 13. XI. 1992.

„I Karlo je o'šo u komite” Nemiri u sjevernoj Hrvatskoj u jesen 1918.*

IVO BANAC

Sveučilište Yale, Sjedinjene Američke Države

Članak prvi put u literaturi raščlanjuje veliki val nemira u sjevernoj Hrvatskoj u tijeku prijelaznog razdoblja između rasula Austro-Ugarske i uspostave Kraljevine SHS u jesen 1918. Niz dramatičnih događaja predočen je iz perspektive pokreta seljačkih slojeva, uz nazočnost »zelenog kadra«, za društvenu jednakost i obračun sa svim nosiocima starog režima, te iz perspektive Narodnog vijeća i njegovih potreba za stabiliziranje stanja, makar uz uporabu krajnjih mjera. Autor razglaba o mjestu nemira u kasnijim tumačenjima i zaključuje da su oni odraz pravog raspoloženja hrvatskih masa prema Austro-Ugarskoj, Državi SHS i jugoslavenskom ujedinjenju.

Odanost hrvatskih masa habsburškoj kući i austro-ugarskom sustavu često se još uvijek preuveličava. No, ako ta odanost i nije značila više od prešutnog prihvaćanja, njezin glavni uzrok — osjećaj da je Monarhija neizbježna — potpuno je izbljedio u tijeku prvoga svjetskog rata. Masovne mobilizacije, teški gubici na frontama, rekvizicije i nestašica, ratno bogaćenje, te izljevi slavofobičnog šovinizma pridonijeli su porastu nezadovoljstva u narodu. Najizrazitiji oblik nezadovoljstva bilo je dezertiranje. Hrvati i pripadnici drugih slavenskih naroda nisu dezertirali isključivo na ruskoj fronti. Na domaćem tlu, također, bujice dezertera slijevale su se u ljudsku rijeku zelenog kadra — slikovit pojam za one koji su iz vojnih kadrova prebjegli u zelena šumska prostranstva.¹

* Autor je zahvalan osoblju Arhiva Hrvatske, Arhiva Instituta za suvremenu povijest i Nacionalne i sveučilišne biblioteke za njihovu susretljivost, bez koje ovaj rad ne bi mogao biti pripremljen. Zao mi je samo da nešto što je osvajano i pisano uz uvijek prisutnu životnu i znanstvenu radost Fikrete i Ive Jelića, velikih pregalaca hrvatske političke i društvene povijesti dvadesetog stoljeća, dolazi kao tek mali stručak cvijeca na njihove nikad prežaljene grobove.

¹ Pitanje zelenog kadra nije do danas dobilo sveobuhvatnu obradu u hrvatskoj historiografiji. Prema jednom stajalištu, u djelatnosti zelenog kadra mogu se raz-

Pripadnici zelenog kadra mogli su se naći posvuda po južnoslavenskim zemljama Austro-Ugarske. Velik broj dezertera vraćao se u svoja sela, gdje su, u dosluhu sa svojim obiteljima i uz prešutni pristanak suseljana, obrađivali zemlju s puškom u ruci, uvijek na oprezu pred žandarskim patrolama. Ti prvi dezerteri — ponekad nazivani komitadžijama ili komitama po ugledu na članove ustaničkih makedonskih komiteta — bili su spontani protivnici rata, u bijegu od ratnih užasa. Takve izbjegličke skupine postajale su sve veće i raširenije, pa je njihova prisutnost s vremenom stala dobivati značaj društvenog pokreta. Uz vlastelinstva i trgovce, meta njihovih napada bile su i političke osobe — razni lokalni čelnici, čak i svećenici. Ti su napadi često bili mješavina čistog razbojništva i nešto samosvjesnijih buntovničkih ciljeva, koji su proistekli iz široko rasprostranjenih vjerovanja u jedan novi svijet, bez činovnika, veleposjednika, pohlepnih trgovaca i lihvara, u kojem bi došlo do preraspodjele dobara i zemlje.

Do ljeta 1918. zeleni je kader izrastao u značajnu oružanu skupinu u mnogim dijelovima Hrvatske—Slavonije (vidi kartu). Najviše ih je bilo na Petrovoj gori (8000 prebjega organiziranih u vojne jedinice rukovođene zelenokadrovskim časnicima), na Zrinskoj gori (ili Šamarici, posebno u kraljevačkoj šumi), na brežuljcima Hrvatskog zagorja u okolini Varaždina, na Papuku, na pašnjacima daljskog vlastelinstva, posjeda karlovačke patrijaršije (2000 prebjega), te na Fruškoj gori (6000 prebjega).² Iako zeleni kader nije imao središnje vodstvo i program, neke su veće skupine pokazivale najosnovnije oblike organizacije. Izabirali su prkosna imena (Gorski vilenjaci, Zelena komuna, Gorski tiči), stvarali primitivne zakone koji su uključivali teška fizička kažnjavanja i egzekucije (osim vješanja, koje je bilo svojstveno vlastima), birali svoje vođe (često nazivane vojvodama ili harambašama u drevnom stilu balkanskih

---

lučiti dvije faze. U prvoj, to je bio izrazito antiratni pokret, dok je u drugoj, kao rezultat odjeka oktobarske revolucije u Rusiji, postao u cijelosti društveno-revolucionarni pokret seoske sirotinje, s podjelom zemlje kao glavnim zahtjevom. V. Ferdo Čulinović, *Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima*, Zagreb 1957., 91—131. Bogdan Krizman osporio je Čulinovićevu teoriju o dvjema fazama kao preterano shematičnu, smatrajući da će buduća arhivska istraživanja moći razriješiti kontroverzu. V. Bogdan Krizman, *O odjecima Oktobarske revolucije i zelenom kadru*, *Historijski zbornik*, 1957., br. 1—4, 149—157. Od toga vremena objavljeni su ovi izvori: *Josip I. Vidmar*, sast., *Prilozi građi za povijest 1917.—1918. s osobitim obzirom na razvoj radničkog pokreta i odjeka Oktobarske revolucije kod nas*, *Arhivski vjesnik*, 1958., br. 1, 11—173; *isti*, sast., *Prilozi građi za historiju radničkog pokreta i KPJ 1919. god.*, *Arhivski vjesnik*, 1959., br. 2, 7—227; *Josipa Paver*, sast., *Zbornik građe za povijest radničkog pokreta i KPJ 1919—1920: Dvor Glina, Ivanič-grad, Kostajnica, Kutina, Novska, Petrinja, Sisak, Sisak 1970. V. također: Bogdan Krizman*, *Građa o nemirima u Hrvatskoj na kraju g. 1918.*, *Historijski zbornik*, 1957., br. 1—4, 111—129; *Bogumil Hrabak*, *Dezerterstvo i zeleni kader u jugoslavenskim zemljama u Prvom svjetskom ratu*, *Zbornik historijskog instituta Slavonije i Baranje*, 1979., 1—131.

² *Ljudevit Pivko*, *Zeleni kadri*, *Vojni vjesnik*, 1922., br. 3, 23—26. Usp. *Bogdan Krizman*, *Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države*, Zagreb 1977., 16—17. Izvan Hrvatske—Slavonije najviše je pripadnika zelenog kadra bilo u Bosni i Hercegovini (Bosanska krajina i istočna Hercegovina) i u Dalmaciji (Dalmatinska zagora i pojedini dalmatinski otoci).

odmetnika) dajući im simbole vlasti (zeleni grana s konjskim repom)³. Dotad je ionako čvrsta jezgra zelenog kadra još više ojačala priljevom domaćih seljaka, pa je pojam zeleni kader prerastao svoje izvorno značenje i postao sinonim za svaki oblik seoskog bunta.⁴

Vlasti nisu uspjele zaustaviti rastući val seoskih nemira posljednjih dana starog režima. U lipnju 1918. pripadnici zelenog kadra osjećali su se dovoljno sigurnim za izravnu agitaciju po selima. U Đurđevcu predstojnik kotarske oblasti izvještava kako je jedan vojni bjegunac u obližnjim vinogradima rekao okupljenim seljacima: »glavna svrha [nam je] da dođemo sa seljacima pogotovo u Podravini u doticaj, da ih pobunimo i tako s njima izvedemo ustanak prevrat, jer nam je taj rat svima dozlogrdio, mi vojnici gladujemo, a kod kuća naših nam se sve oduzimalje i rekvirira.«⁵ Vlasti, dobrosto nesigurne potkraj četvrte godine rata, bile su očito zatečene jasnoćom govornikovih ciljeva; čak toliko da su predviđele nerazmjernost njegovih planova. U istom izvještaju napominje se da je strpljenje seljaka na izmaku: »Sve nekako ovdajšnji seljak podnaša podavanje u krvi, u novcu, u žitku ali podavanje blaga to je njegova najosjetljivija strana, to je za njega rak-rana, koja bi ga mogla eventualno od vojnih bjegunaca nahuškan baciti iz njegove kolotečine mirna i radina gospodara.«⁶ Isto je bilo u Srijemu, gdje 18. lipnja službenici kotarske oblasti u Zemunu, u očajničkom izvještaju, javljaju o djelatnostima jedinica zelenog kadra pod zapovjedništvom stanovitog Mike Ostojića. Jedan od Ostojićevih ljudi prišao je mjesnom bilježniku i rekao mu da će biti ubijen »ako bude sa rekvizicijom gnjavio.«⁷ Ta »borba materijalnih propalica proti svakomu, koji ma šta posjeduje«, proširila se u kolovozu.⁸ U rujnu su pripadnici zelenog kadra preplavili daruvarsko područje.⁹ Dvadeset prvog rujna jedinice zadužene za pomoć daruvarskom, pakračkom i slatinskom kraju zabilježile su više uspjeha u borbi protiv tridesetak odmetnika,¹⁰ no već 25. rujna vojne vlasti u Budimpešti nareduju: »Alle Nachrichten, welche sich auf die 'Grüngerde' oder den [sic] 'Grünen Kader' beziehen, wollen in der Presse unterdrückt [sic] werden.«¹¹

³ *Ivan Zatluka*, Zeleni kaderi za vrijeme rata, *Zora*, 13. prosinca 1930., 8. Tomo Ribarić, seljak i bivši narednik koji je hajdukovao po Zagrebačkoj gori, nalagao je svojim ljudima da ne pljačkaju iz rodoljubivih i humanitarnih razloga. Vojvoda Mile Rupčić, također narednik, pozivao je svoju jedinicu na Pšunju i Papuku da se bori za »slobodu i sreću Hrvatske«. Drugi, kao zloglasni Pavle Zorić, koji je djelovao u Bosni i Hrvatskoj, bili su poznatiji po neobuzdanoj pljački.

⁴ Prema jednom izvoru, zeleni kader brojio je 1918. godine nekih 200.000 ljudi. V. *Krizman*, O odjecima, 150. Samo u 1917. vlasti su u Hrvatskoj—Slavoniji uhitile 20.000 dezertera. V. Arhiv Hrvatske, Odjel za unutrašnje poslove Zemaljske vlade (OUPZV) (IVB), kut. 6144 : 1026 res (1918.).

⁵ Isto, 2788 res (16. lipnja 1918.).

⁶ Isto.

⁷ Isto, 2994 res (21. lipnja 1918.).

⁸ Isto, K 827—4092 res (22. kolovoza 1918.).

⁹ Isto, 4291 res (19. rujna 1918.).

¹⁰ Isto, K 827—4751 res (8. listopada 1918.).

¹¹ *Vidmar*, Prilozi građi za povijest 1917—1918., 88.

Situacija se pogoršala do kraja rujna, kad je većina južnoslavenskih političkih stranaka i vođa već stala tražiti izlaz iz Austro-Ugarske. Uplašeni rasulom kod kuće, a ideološki privrženi ideji južnoslavenske državnosti, oni su se sve više okretali Srbiji, čije su trupe uz pomoć francuskih, britanskih i grčkih jedinica upravo probile solunsku frontu. Pripadnici hrvatskih, srpskih i slovenskih stranaka s područja Monarhije stvorili su 6. listopada 1918. u Zagrebu svoje vrhovno političko i predstavničko tijelo, Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, koje je odmah pozvalo na veću pozornost zbog teškog položaja širokih slojeva stanovništva, tako »da ogromna većina našega seljačkoga i radničkoga naroda na svakom koraku vidi i osjeti poboljšicu i olakšicu«. ¹² Kako su se mjesna narodna vijeća širila u provinciji, barem je jedno seljačko vijeće tražilo »što skoriju povoljnu reformu na polju javne uprave i socijalizaciju svih prirodnih dobara« (tj. rješenje agrarnog pitanja). ¹⁸

Zahtjev nije uvažen. Hrvatski je sabor 29. listopada 1918. prekinuo sve državnoopravne veze s Austro-Ugarskom, te proglasio nezavisnost Dalmacije i Hrvatske—Slavonije (s Rijekom). Neposredno potom novoj su se državi priključile ostale južnoslavenske pokrajine bivše Austro-Ugarske (slovenske zemlje, Bosna i Hercegovina, Vojvodina) i stvorile tako Državu Slovenaca, Hrvata i Srba. U završnom dokumentu Sabor je priznao vrhovništvo Narodnog vijeća SHS; hrvatski ban prenio je svu svoju izvršnu vlast na Narodno vijeće. Unatoč svojoj novoj političkoj ulozi, Narodno vijeće nije imalo namjeru širiti svoje ovlasti. Većina članova Vijeća vidjela je sebe kao akcionare ugrožene tvrtke u očekivanju povoljnog kupca. Morali su se osloniti na postojeću upravu, te nisu mogli — niti su htjeli — provoditi brze promjene. Budući da nije bilo odgovora na narodne pritužbe, a Narodno vijeće i njegovi lokalni predstavnici nisu bili sposobni preventivno djelovati, uslijedilo je razdoblje snažnih nemira. Potkraj listopada, u tijeku studenoga i velikim dijelom prosinca, Hrvatska—Slavonija našla se u burnim previranjima. Premda arhivski izvori uglavnom odražavaju mišljenja oblasnih vlasti i posjedničkih slojeva, oni ipak dopuštaju detaljnu rekonstrukciju previranja i, što je još važnije, naznačuju tijek masovnog pokreta koji je svoj glavni odušak našao u pljački i otimačini po gradovima i vlastelinstvima, ali i u političkim oblicima borbe.

Puna dva mjeseca sukoba pokazala su, u svakom pogledu, potpun slom vlasti. Najgore razdoblje bilo je ono od 24. listopada do 4. studenog, dakle otprilike tjedan prije i poslije uspostave nove vlasti u Zagrebu. Za to vrijeme pobuna se širila s obje strane Papuka (Slavonska Požega i Našice) na zapad prema dolini Save (Nova Gradiška i Kutina) i istočno prema Osijeku. Potom su nemiri stali potresati ostatak Slavonije, a na kraju se proširili i na Hrvatsko zagorje. Oblasni činovnici govore o zatrašujućim slikama pljačke i uništavanja, o vremenu velikih buna i

¹² Arhiv Hrvatske, Narodno vijeće SHS, Sekcija za organizaciju i agitaciju (SOA), kut. 12: Grupa B, br. 270—1918—[41—42], Koprivnica, 27. listopada 1918.

¹⁸ Isto, kut. 11: Grupa B, br. 788—1918—[305], Đelekovec, 6. studeni 1918.

 KONCENTRACIJE
 »ZELENOG KADERA«
 SELJAČKE »REPUBLIKE«
 QUASI-BOLŠEVIČKE
 »REPUBLIKE«

užasa.¹⁴ U Našicama, 27. listopada uvečer, »započela je strašna pucnjava u svim ulicama mjesta, na što je počelo razbijanje dućana. [...] Za cijelo vrijeme haranja po dućanima vladao je po ulicama upravo sudnji dan vikom, trkom i pucanjem sa hiljade i hiljade hitaca.«¹⁵

U gradovima su glavna meta bili trgovci. Bande bi provaljivale u trgovine, uzimale sve što se moglo ponijeti, i na kraju često palile. Prije Našica to se dogodilo u Požegi,¹⁶ a kasnije se ponovilo u Osijeku, Donjem Miholjcu, Virovitici,¹⁷ Bošnjacima,¹⁸ Vinkovcima,¹⁹ Garešnici²⁰ i Pregradi,²¹ da spomenemo samo najteže slučajeve. Pljačkaši su svoj bijes većinom iskaljivali na židovskim trgovcima, koji su, u tom poslu, bili uglavnom u gradovima i većim selima Hrvatske—Slavonije. Nedaleko od Vinkovaca javljeno je, »najprije napadaju Židove, a zatim grofove te gospodu uopće.«²² U Osijeku su opljačkani trgovci, »napose židovi i imućniji građani.«²³ Židovske trgovine pljačkane su i nerijetko paljene u Našicama, Kutini, Novoj Gradiški, Donjem Miholjcu, Oprisavcima, Pakracu, Daruvaru, Bošnjacima, Županji, Peščenici, Garešnici, Kostajnici, Petrinji, Slatini, Slunju, Vrbovcu, Suhopolju, Međimurju, i Iloku. Nije bilo mnogo pljačkanja nežidovskih trgovina. U Požegi »robe najviše židovske dućane i stanove. Nu i tri dućana katolička opljačkaše.«²⁴ A u Dugom Selu »ruski zlikovci [ratni zarobljenici] opljačkali [su] i popalili kuću trgovca Borovčaka, domaćeg čovjeka kršćanina.«²⁵ Seljaci po tradiciji nisu voljeli trgovce, no nisu samo oni napadali trgovine. Židovski trgovci bili su najočiglednija meta antisemitske agitacije. Većina ih je bila prva generacija doseljenika iz Ugarske i Austrije, na koje je hrvatsko nacionalističko javno mnijenje gledalo kao na jedan od kanala mađarizacije i germanizacije. Službene vlasti, međutim, objašnjavale su nezavidan položaj židovskih trgovaca ratnim profiterstvom: »Svi ovi pa-

¹⁴ Isto, Predsjedništvo Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, kut. 7: Grupa B, PrZV »Dnevni događaji«, Osijek, 30. listopada 1918.

¹⁵ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 12: Grupa B, br. 777—1918—[602—3], Našice 2. studenoga 1918.

¹⁶ Isto, Požega, 28. listopada 1918.

¹⁷ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

¹⁸ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 14, br. Pres. Br. 787/Ex 1918, Vrbanja, 9. prosinca 1918.

¹⁹ Isto, Predsjedništvo Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, kut. 7: Grupa B, PrZV »Dnevni događaji«, Vinkovci, 2. studenoga 1918.

²⁰ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 2: br. 665—I—Pr—1918, Garešnica, 5. studenoga 1918.

²¹ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 13: Grupa B, br. [b.b.]—[142—43], Pregrada, 14. studenoga 1918.

²² Isto, Predsjedništvo Hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, kut. 7: Grupa B, PrZV »Dnevni događaji«, Vinkovci, 2. studenoga 1918.

²³ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

²⁴ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 13: br. [b.b.], Požega, 28. listopada 1918.

²⁵ Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[121], Dugo Selo, 1. studenoga 1918.

leži, razbojstva i pljačkanja počinjeni su na štetu trgovaca izraelske narodnosti po tzv. zelenom kaderu radi toga, jer su si za vrijeme rata za veće svote imetak povećali.«²⁶ Takvo stanje samo je pogoršano nevoljkošću Narodnog vijeća da kazni najveće ratne profitere. U zajedničkom pismu od 9. prosinca članovi mjesnog Narodnog vijeća Vrbanje izražavaju iznjevjerene nade mještana da će se takve zloporabe objelodaniti, ili barem popraviti poreznim mjerama: »Naš seljak bio je izložen svim mogućim rekvizicijama i svim rabotama dok je vojska bila kod nas, bogataši i Židovi bili su od svega pošteđeni, pa taj seljak sad ne razumije, kako da oni ni sad nemoraju platiti, nego mogu dati [za porez] dobrovoljno što sami hoće.«²⁷

Sami Židovi vjerovali su da su njihove nevolje isključivo posljedica anti-semitske harange tiska, intelektualaca i činovnika. »U Daruvaru«, pisalo je u *Židovu*, glavnom zagrebačkom židovskom listu, »nekoliko dana unaprijed znade se za pogrome, nu ništa se ne čini. 'Lupat će se samo malo po Židovima.' Inteligencija sudjeluje u pljački. Gospođe i gospođice iz najboljih krugova idu sa pijanom ruljom. Tko od inteligencije sam ne pljačka, stoji po strani, veselo gleda, što se zbiva, bodri pljačkaše povicima i kupuje jeftino ukradene stvari. 'Plemenitiji' imućni nežidovi daju Židovima sklonište za sto kruna preko noći. [...] 'Narod je progovorio! Lažete! Ne pogrđujte naroda, koji nije gori od drugih! Progovorila je njegova trula, opaka 'inteligencija'!«²⁸ I doista, bilo je primjera huškanja na Židove koji se teško mogu objasniti idealom uzvišena odmetništva. U Stubici je 3. studenoga netko porušio židovske nadgrobnice spomenike.²⁹ U Daruvaru je pedeset i šest pripadnika vojske Narodnog vijeća zatražilo 7. studenoga da Židovi, »jedna paklena masa ljudi«, napuste Narodnu vojsku i vrate oružje.³⁰ Nije, međutim, u cijelosti točno »da su u mnogim mjestima izgredi bili doista samo i isključivo protiv Židova.«³¹

Sukob u gradovima bio je dobrim dijelom uperen protiv službenih vlasti. Pljačkane su javne ustanove, ispražnjene njihove blagajne. U Brlogu (Lika), vojni pobunjenici opljačkali su općinsku blagajnu 4. studenoga, potom »nahrupili u grad [Otočac] i opljačkali skladište robe, hrane i oruđa: Do sada 6 mrtvih.«³² Skladišta namirnica bila su glavna, a u nekim područjima, kao u susjednoj Bosni, koja je također bila poprište nereda, i najomiljenija meta: »Travnik [9. studenoga]. U Varcar Vakufu

²⁶ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 47—I—Pr—1918, Zagreb, 3. studenoga 1918.

²⁷ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 14: Pres. br. 787/Ex 1918, Vrbanja, 9. prosinca 1918.

²⁸ »Pljačkanja«, *Židov*, 1. prosinca 1918., 4.

²⁹ Arhiv Hrvatske, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 5704 v. ž., Zagreb, 4. studenoga 1918.

³⁰ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 15: Grupa C, br. [b.b.], Daruvar, 7. studenoga 1918.

³¹ »Pljačkanja«, 4.

³² Arhiv Hrvatske, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[263—64], Otočac, 4. studenoga 1918.

opljačkana je aprovizacija. Isto tako u Klamoču [sic] i Jajcu. Ne stoji vijest da je Travnik pogorio, nego je samo opljačkana aprovizacija.«³³ Napadaju se skladišta i vagoni na željezničkim postajama — na pruzi Ogulin—Plaški³⁴ u Delnicama (»U noći od 30. na 1. navalio je zeleni kader složno s jednim dijelom pučanstva na kolodvor gdje su 2 vagona vojničke hrane i to 88 sanduka dvopeka, 28 bačve maslaca, 4 bačve masti i 6 sanduka čokolade potpuno orobili«)³⁵ i u Okučanima. Na nekim mjestima porušeni su nasipi, pokidane električne žice, uništene poštanske instalacije.³⁶ Što je najzanimljivije, žandarske su postaje opetovano na udaru. Pripadnici zelenog kadra držali su ponekad žandare u zarobljeništvu, kao u Vuki, Podgoraču i Đakovu 1. studenog³⁷. U većini slučajeva, međutim, žandari bi na vrijeme pobjegli, a njihove postaje bile bi opljačkane i spaljene.

Napadači su, čini se, uvidali kako se stari poredak ne može obnoviti. Kad je u Drežnici kraj Ogulina spaljena žandarska postaja, seljak je zaprijetio zarobljenom žandaru: »nije istina da su [oružnici] u službi, jer da oružnici više službe nemaju a niti više da ne postoje oružnici.«³⁸ No, prije svega, napadači su pretpostavljali konačnu propast njihova starog neprijatelja — činovništva. U Velikoj Gorici »pohvatali [su] općinske činovnike i zatvorili ih u ured. Prijetili su im se smrću.«³⁹ U Županji, činovnici su pobjegli kad su otpočeli nemiri. Zbog toga su mjesni predstavnici Narodnog vijeća teško mogli uvjeriti seljake da je općinska uprava i dalje prijeko potrebna. Jednako tako, seljaci se nisu dali uvjeriti da postoji bilo kakvo opravdanje za održavanje viših kotarskih činovnika.⁴⁰

Iako je Narodno vijeće nastojalo uključiti državne činovnike u nove organe vlasti, pripadnici upravnog staleža doživljavali su u listopadu i studenom teške trenutke. Seljaci su ih posvuda napadali. Nitko nije bio pošteđen: ni oni koji su bili odgovorni za ratne rekvizicije,⁴¹ ni policajci koji su proglašavali prijeko sudove,⁴² ni kotarski načelnici,⁴³ ni službene zgrade. Odbojnost na koju je činovništvo nailazilo kod seljaka može se vidjeti iz izvještaja đakovačkoga mjesnog Narodnog vijeća: »Veliko nezadovoljstvo

³³ Isto, br. [b.b.]—1918—[622], Travnik, 9. studenoga 1918.

³⁴ Isto, br. [b.b.]—1918—[24], Ogulin, 31. listopada 1918.

³⁵ Isto, br. [b.b.]—1918—[180], Delnice, 2. studenoga 1918.

³⁶ Isto, SOA, kut. 13: br. [b.b.], Požega, 28. listopada 1918.

³⁷ Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[105], Vukovar, 1. studenoga 1918.

³⁸ Isto, Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Odjel za unutrašnje poslove (Predsjedništvo), kut. 1: br. 689—1918, Drežnica, 4. studenoga 1918.

³⁹ Isto, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: br. [b.b.]—1918—[295], Velika Gorica, 4. studenoga 1918.

⁴⁰ Isto, SOA, kut. 14: br. Pres. 787/Ex 1918, Vrbanja, 9. prosinca 1918.

⁴¹ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁴² Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 11: br. 367—1918—[499], Gradiška, 2. prosinca 1918.

⁴³ Isto, OUPZV, kut. 2: br. 746—1918, Osijek, 2. prosinca 1918.

kako drugdje, tako i kod nas nastalo je u seljačkim redovima naročito protiv općinskih činovnika. Općinski činovnici ovoga kotara uz rijetke iznimke bili su tijekom ovoga rata najveći kajišari, koji su znali samo seljaka iscrpljivati i sebe obogaćivati, te su upravo demoralizirali narod. Valjda nema gorega općinskoga činovništva, nego što je baš bilo ovo u kotaru đakovačkom.⁴⁴

Doista, hrvatsko seljaštvo, kao i istočnoeuropsko seljaštvo u cjelini, odavno je gajilo mržnju prema činovnicima, koje je zapala nezahvalna zadaća prikupljanja poreza, novačenja i uvođenja prisilnog rada. Najcrnje sumnje seljaka o stranomu gradskom svijetu samo su potvrđene na primjerima životnog puta obrazovanih seljačkih mladića, koji su se često uspinjali do položaja državnih službenika. Takva osoba (»pol gospodina, pol mužeka! Čitav čovjek nikada!«)⁴⁵ nerijetko se stidjela vlastite prošlosti, te mučila i ponižavala svoje rođake, zloupotrebljavajući svoju novostečenu službu jednako kao i svaki državni činovnik gradskog porijekla. Slučaj Stjepana Hrastovca, načelnika u Dubravi kraj Bjelovara, tipičan je za čitav taj međustalež. Slavko Ježić, budući povjesničar književnosti, kojega je Narodno vijeće poslalo da provede istragu o nemirima u Dubravi, za Hrastovca kaže kako »taj gospodin, preobučeni seljak, vrlo je naprasit, podmukao, osoran i osvetljiv, rado govori o svemu i uvijek se pravi važnim [...] brzo se svima zamjerio, a to tim više, što je postao poslovođom obćinske aprovizacije i tu postupao pristrano i nepravedno, kako je sam htio. Razumljivo je, da je sve jedva čekalo zgodan čas, da ga se riješi.«⁴⁶

Nema sumnje, suparništvo između opanka i kaputa, između grada i sela, našlo je svoj najistančaniji psihološki izražaj u odnosu između seljaka i činovnika.⁴⁷ Ne čudi stoga što su od buntovnika u Dugom Selu »sada već ugroženi ne samo trgovci, nego opće kaputaši i svi bolji posjednici.«⁴⁸

Na selu su kaput nosili i vlastelini, tradicionalna meta »silnog komešanja svjetine.«⁴⁹ U veleposjedničkoj Slavoniji vlastelinstva su poharana sa

⁴⁴ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 11: Grupa B, br. 468—1918—[117], Đakovo, 23. studenoga 1918.

⁴⁵ Rečenica je uzeta iz romana Ante Kovačića U registraturi. Za klasičnu scenu u kojoj Kovačevićev antijunak Ivica Kičmanović, nekad seoski momak, sada preobražen u činovnika, muči seljaka — sliku koja prikazuje suštinu odnosa između seljaka i činovnika — v. *Ante Kovačić*, U registraturi, Zagreb 1962., 231.

⁴⁶ Arhiv Hrvatske, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 2: br. 461/1918, Zagreb, 11. studenoga 1918.

⁴⁷ Za izvrsnu analizu tih odnosa v. *Jozo Tomasevich*, Peasants, Politics, and Economic Change in Yugoslavia, Stanford 1955, 250.

⁴⁸ Arhiv Hrvatske, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[121], Dugo Selo, 1. studenoga 1918. Druga meta koja se obično povezivala sa stranim i činovničkim gradskim svijetom bila je banka, iako napadi na banke nisu bili česta pojava. To može značiti da su dodiri između seljaka i banaka još uvijek bili ograničeni. Unatoč tomu, spaljena je štedionica u Pregradi. Češće su bile pljačke poštanskih i željezničkih blagajni.

⁴⁹ Isto, SOA, kut. 12: Grupa B, br. 777—1918—[602—03], Našice, 2. studenoga 1918.

surovošću ravnom odmazdi što su je osjetili trgovci. Pljačkali su se zemljišni posjedi i gospodarstva, odnosio namještaj, odjeća, stoka, a tišina netaknutih vlastelinskih šuma pomučena je upadima seljaka koji su, napokon, mogli zadovoljiti svoju potrebu za ogrjevom.⁵⁰ Plemićki posjed u Novom Marofu do temelja je opljačkan: »U zverinjaku prave se hajke i čuje pucnjava kao na fronti.«⁵¹ U Slatini su seljaci poklali stoku na posjedu i prodavali kilogram mesa za jednu krunu,⁵² cijenu krigle piva — iako je, prema odredbi donijetoj u Vinkovcima 27. studenoga, kilogram mesa imao stajati dvanaest kruna.⁵³ Bilo je napada i na državne šume — u Udbini »narod je krivo shvatio slobodu i devastirao šume«⁵⁴ — te na imovinu raznih poduzeća. Veliki uljanički ribnjak u Gornjem Lugu (kraj Daruvara), glavni zagrebački opskrbljivač ribom, potpuno je uništen, a njegovi vlasnici ostavljeni u nedoumici bi li se našli u sigurnijem položaju da su mještanima bili ponudili udio u vlasništvu.⁵⁵ Opljačkan je i nekoliko bogatih seljaka, u okolici Osijeka i u Sv. Đurđu kod Donjeg Miholjca.

Ipak, plemstvo je najviše trpjelo. Popaljena su bila čitava vlastelinstva. Narodno vijeće primilo je 2. studenoga telefonski poziv iz Vinkovaca, u kojem se javlja: »nebo je naokolo crveno od paleža.«⁵⁶ Grof Josip Bombelles, jedan od najvećih veleposjednika u Hrvatskoj, zove telefonom Narodno vijeće iz dvorca Opeke kod Varaždina i upozorava da će, ne pošalje li se pomoć, propasti velike zalihe hrane.⁵⁷ Pljačkanje posjeda postalo je toliko uobičajeno da je teško navesti ijedan posjed koji je izbjegao općem paležu. Najmanje jedna plemkinja, Beļa pl. Adamovich, poginula je od ruke pobunjenika.⁵⁸

Arhivski izvori odražavaju nemoć vlasti. Veliki župan piše 28. studenoga iz Osijeka: »na pustari Breštanovci razvučeno je sve što je uopće bilo moguće«. Isti župan javlja: »Vlastelinsko blago, konji, svinje, kola, gosp. oruđe, žito i t.d. sve je razgrabljeno, koli u samom Dol. Miholjcu, toli na svim vlastelinskim pustarama.«⁵⁹ U isto vrijeme, međutim, zapaža se protuplemićko raspoloženje među službenicima Narodnog vijeća, zasnovano pretežno na poistovjećivanju plemstva s austro-ugarskom vlašću.

⁵⁰ Isto, OUPZV, kut. 2: br. 1127—I—Pr—1918, Kašina, 3. prosinca 1918.

⁵¹ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 9: Grupa A, br. 666—1918—[292], Novi Marof, 10. prosinca 1918.

⁵² Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[568], Virovitica, 8. studenoga 1918.

⁵³ Isto, SOA, kut. 14: Grupa B, Prepiska, Vinkovci.

⁵⁴ Isto, br. 25, ex 1918, Udbina, 1. prosinca 1918.

⁵⁵ Isto, kut. 15: Grupa C, br. [b.b.]—1918—[34], Daruvar, 5. studenoga 1918.

⁵⁶ Isto, Predsjedništvo hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, kut. 7: Grupa B, PrZV »Dnevni događaji«, Vinkovci, 2. studenoga 1918.

⁵⁷ Isto, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[489], Opeka, 6. studenoga 1918.

⁵⁸ Isto, Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada, Odio za unutrašnje poslove (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁵⁹ Isto, kut. 2: br. 746—I—Pr—1918, Osijek, 28. studenoga 1918.

Povjerenici Vijeća (ministri) suprotstavili su se zamisli bana Antuna Mihalovića o imenovanju povjereništava zaduženih za utvrđivanje visine odštete na svakom veleposjedu.⁶⁰ A u izvještaju o pustošenju šuma na posjedu baruna Pavla Raucha, bivšega omraženog bana, službenik Narodnog vijeća ispisao je na margini tek jednu riječ: »Silno!«⁶¹

Ni posjedi Katoličke i Pravoslavne crkve nisu ostali pošteđeni. Posjed Pravoslavne crkve u Dalju opljačkali su i srpski i hrvatski seljaci.⁶² Imanja Katoličke crkve, poput biskupskog dobra oko Đakova,⁶³ te vugrovačkih šuma u vlasništvu zagrebačke nadbiskupije,⁶⁴ doživjela su sličnu sudbinu. Što se svećenstva tiče, loše se uglavnom postupalo s onima koji su bili posebno omraženi, a bilo je i slučajeva kad su pojedini svećenici, i katolički⁶⁵ (uključujući ovdje i grkokatoličko svećenstvo)⁶⁶ i pravoslavni,⁶⁷ bili napadnuti i opljačkani. Ozbiljan izgred dogodio se u Čepinu, gdje je »opljačkan [...] posvema i rimoktl. župnik Žerdin i to tako njegov stan kano i župni ured. Nisu ostala pošteđena ni crkvena ruha ni knjige nu matice su srećom spašene. Sam župnik svaljen je po buntovnicima u blato te tek da je iznio živu glavu.«⁶⁸ A u Brinju je katolički župnik Malinović, kako stoji u izvješću, »ranjen i leži polumrtav«.⁶⁹

Pomnim istragama ustanovljeno je da su izgubljeni milijuni kruna u imutku.⁷⁰ Veliki župan virovitičke županije ironično izvještava iz Osijeka 14. studenoga: »Momentalno se javna sigurnost u Osječkom kotaru donekle poboljšava nu žalibože u glavnom iz razloga jer je već sve opljačkano.«⁷¹ Što se njegove županije tiče, najgore je stanje u Trnavi: »Buna ovdje traje i dalje, robi se kod svakoga, ko što ima, bolje rekuć

⁶⁰ Isto, kut. 1: Zapisnik sjednice povjerenika hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, br. 10, Zagreb, 19. studenoga 1918.

⁶¹ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 9: Grupa A, br. 833—1918—[347], Zagreb, 17. prosinca 1918.

⁶² Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁶³ Isto.

⁶⁴ Isto, br. 1127—I—Pr—1918, Kašina, 3. prosinca 1918.

⁶⁵ Isto, br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918; isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 14: br. Pres. 787/Ex 1918, Vrbanja, 12. prosinca 1918; isto, kut. 11: br. 567—1918—[499], Gradište, 2. studenoga 1918; isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[121], Kutjevo, 1. studenoga 1918.

⁶⁶ Isto, OUPZV, kut. 2: br. 665—Pr—I—1918, Garešnica, 5. studenoga 1918.

⁶⁷ Isto (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Isto (Predsjedništvo), Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[213], Brinje, 3. studenoga 1918.

⁷⁰ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918; isto br. 746—1918, Osijek, 28. studenoga 1918; isto, Sudbeni stol u Varaždinu, br. 0—1806—1918.

⁷¹ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

jedan od drugoga krađe, a mrtvih imade svaki dan.«⁷² Činilo se kao da svatko sudjeluje u pljački. Zeleni kader u Vrbanji pjevao je veselu pjesmicu:

Ej komite nebojte se Zite,
I Karlo je o'šo u komite...⁷³

Odgovornost za pljačke nije se ipak mogla pripisati svakomu. I prije no što su nemiri otpočeli, kotarske su se vlasti bojale razularenosti lutajućih skupina austro-ugarske vojske. Premda je Narodno vijeće željelo zadržati južnoslavenske jedinice pod svojom kontrolom, vojska je već izgubila temelj svoga postojanja: podijeljene po narodnostima, skupine vojnika kretale su svaka prema svojoj domovini. Pokatkad bi prolazile mirno, kao Austrijanci i Nijemci kroz Osijek 31. listopada.⁷⁴ Pokatkad, kao u Hrvatskom zagorju, provedene su mjere opreza kako bi se spriječili ispadi mađarskih jedinica koje su se, nakon sloma talijanske fronte, nastojale domoći Mađarske.⁷⁵ U Slavoniji su nemiri zapravo počeli pobunama unutar samih vojnih jedinica. Tako se 24. listopada pobunila vojska u Požegi.⁷⁶ Nemiri u Orahovici otpočeli su u vojarnama, kad su se, 26. listopada, sukobili vojnici češke i dalmatinske pukovnije.⁷⁷ Nakon orahovičkog osipanja dijelovi bivše 23. pukovnije sudjeluju u izbijanju nemira u Našicama 27. listopada,⁷⁸ a samo dan kasnije dijelovi 28. domobranskog doknadnog bataljona počinju pljačkati u Osijeku.⁷⁹ Vojnici su harali i drugdje po Slavoniji (Pakrac, Daruvar, Bošnjaci, Županja) i Lici (Otočac, Brinje, Perušić, Gospić). Bosanski i dalmatinski vojnici opljačkali su u prolazu Petrinju 29. listopada.⁸⁰ Pobuna većih razmjera buknuła je u petrovaradinskoj tvrđavi 2. studenoga: vojska »pljačka i robi magazine i javne zgrade bez obzira na narodnost. U vojsci ima i Hrvata i Mađara i Njemaca. Svi se divno slažu.«⁸¹

Ruski ratni zarobljenici, koji su bili pod skrbništvom austro-ugarske vojske, pridružili su se pobunjenicima, i u pojedinim slučajevima upravo su se Rusi smatrali uzročnicima nereda.⁸² U Okučanima su među pljačka-

⁷² Isto.

⁷³ Isto, Rukopisna ostavština Dr Gjura Šurmina, kut. 31: f. 362, pov. 2.

⁷⁴ Isto, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[24], Vinkovci, 21. listopada 1918.

⁷⁵ Isto, SOA, kut. 13: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[142—43], Pregrada, 14. studenoga 1918.

⁷⁶ Isto, Požega, 28. listopada 1918.

⁷⁷ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁷⁸ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 12: Grupa B, br. 777—1918—[602—03], Našice, 2. studenoga 1918.

⁷⁹ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁸⁰ Isto, Narodno vijeće, SHS, SOA, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[183], Petrinja, 2. studenoga 1918.

⁸¹ Isto, br. [b.b.]—1918—[126], Petrovaradin, 3. studenoga 1918.

⁸² Isto, Predsjedništvo hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, kut. 7: Grupa B, PrZV »Dnevni događaji«, Vinkovci, 12. studenoga 1918; isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 12: Grupa B, br. 777—1918—[602—03], Našice, 2. studenoga 1918.

šima bili neidentificirani »stranci«. ⁸³ A u Zagrebu, kriminalci koje je svjetina oslobodila iz gradskog zatvora kasnije su sudjelovali u pljačkama. ⁸⁴ U pojedinim slučajevima na čelu pljačkaških pohoda stajali su povratnici s ruskog bojišta. ⁸⁵ Svi su oni, međutim, bili tek manjina pljačkaša: jezgru su uvijek činili domaći seljaci, obično potpomognuti četama zelenog kadra, koje su i same bile pretežno seljačkog sastava.

Izvori svjedoče o velikom udjelu seljaštva u nemirima, unatoč pokušajima nekih izvjestitelja da umanje njihovu odgovornost na račun »fukare« ⁸⁶ i »cigana«. ⁸⁷ U Požegi se vojnim nemirima najprije pridružio zeleni kader, ali je i »mnogo kola seljaka« slijedilo vojne bjegunce. ⁸⁸ Slično je bilo u Donjem Miholjcu, gdje je zeleni kader bio potpomognut »domaćim civilnim žiteljstvom«. ⁸⁹ U Našicama je zeleni kader igrao sporednu ulogu, samo se pridruživši pljačkaškim pohodima vojnika i seljaka. ⁹⁰ Isti je odnos uočen u Osijeku, gdje je »pučanstvo vanjskih općina [...] nahrupilo sa stotinu i stotinu kola u Osijek poduprto oružanom silom zelenog kadera te otpuštene vojničke momčadi«. ⁹¹ Vlasti su nastojale očuvati mit o seljačkoj poslušnosti i za sudjelovanje seljaka u nemirima pokušavale okriviti zeleni kader. Dr. Ivan Ribar, budući predsjednik kraljevske konstituante i AVNOJ-a, izvijestio je iz Đakova kako je Narodno vijeće dalo strijeljati četrnaest osoba, »a to su renitentni zlikovci, kolovođe, te opće poznati pogibeljni ljudi, zatečeni pri zločinima, koji se sa nikakvom poukom nijesu dali odvratiti od zločina, te koji su na zločine zavađali neuki seljački svijet«. ⁹² No, vlasti su na kraju ipak morale priznati da je krajnje nezadovoljstvo seljake dovelo u središte pljačkaških pohoda. Što je još gore, u mnogim slučajevima vlasti nisu čak mogle računati na seljačke straže, koje su bile ustanovljene u skladu sa smjernicama Narodnog vijeća.

Stari upravni aparat bio je u mnogim mjestima ozbiljno oslabljen bijegom ili odlaskom starih državnih službenika. Time je tadašnja podjela moći

⁸³ Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[246], Okučani, 3. studenoga 1918.

⁸⁴ Isto, Rukopisna ostavština Dr. Gjura Šurmina, kut. 5: br. 7, Lav Mazzura Dr. Stjepanu Srkulju, Zagreb, 23. travnja 1919.

⁸⁵ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 12: Grupa B, br. 372—1918, Lepoglava, 22. studenoga 1918. Povratnici iz Rusije opljačkali su posjede lepoglavske kaznionice 6. studenoga 1918.

⁸⁶ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁸⁷ Isto. Romi su doista bili umiješani u pljačke na mnogim mjestima. Vrijedno je zapaziti da je iločka Narodna straža ubila osam do devet Roma. Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 11: br. 295—1918—[626—28], Ilok, 15. studenoga 1918.

⁸⁸ Isto, br. [b.b.], Požega, 28. listopada 1918.

⁸⁹ Isto, OUPZV, kut. 2: br. 746—1918, Osijek, 28. studenoga 1918.

⁹⁰ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 12: Grupa B, br. 777—1918—[602—03], Našice, 2. studenoga 1918.

⁹¹ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

⁹² Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 11: Grupa B, br. 468—1918—[116], Đakovo, 23. studenoga 1918.

prevagnula u korist novih kotarskih i seoskih odbora Narodnog vijeća, koji su djelovali usporedo sa starijim upravnim strukturama. U navedenim okolnostima, međutim, Narodno vijeće u Zagrebu nije bilo kadro nadgledati rad mjesnih odbora, koji su nominalno bili njegovi organi, niti je moglo upravljati jedinicama Narodne straže, koje su djelovale pod okriljem općinskih i seoskih vlasti. Taj nedostatak kontrole prouzročio je brojne teškoće, jer su jedinice straže često sačinjavali isti oni seljaci koji su donedavno sudjelovali u nemirima.

U Kutini se mjesna Narodna straža »sastoji većinom iz zelenog kadera, koji je svu Kutinu opalio i orobio«. ⁹³ Isto je bilo u virovitičkoj županiji, ⁹⁴ te u Garešnici gdje je Narodna straža »po mnijenju ove oblasti zaražena boljševizmom, pak su mnogi od nje sudjelovali u posljednjim pljačkanjima«. ⁹⁵ Mjesna su vijeća bila bespomoćna pred tako nepouzdanim jedinicama. U Slatini, »nije [...] Narodnom Vijeću ništa drugo preostalo nego paktirati sa elementima Narodne straže koji su preuzeli vodstvo, do zuba naoružani prijetili terorom ako se ne udovolji njihovim zahtjevima«. ⁹⁶ Često je »u većini mjesta uspjelo [...] tim 'Narodnim stražama' daljnje pljačkanje spriječiti, ali bilo je slučajeva, gdje su upravo te straže svoju zadaću krivo shvatile, te samo svoje mjesto štitile od vanjskih, stranih pljačkaša, a u vlastitom mjestu i okolici su same te straže pljačkanje i teroriziranje boljih elemenata nastavile i tim situaciju još pogoršale«. ⁹⁷ Katkada su »bolji elementi«, poput svećenika i učitelja u Feričancima, pokušali privući buntovnike na svoju stranu: »Radi uspostave mira i reda ustrojili smo Narodno Vijeće ali na žalost sa najnepouzdanijim elementima koji su začetnici svemu zlu, jer drugoga izlaza nemamo«. ⁹⁸ Ponekad, opet, kao što se vidi iz pritužbi predsjednika vinkovačkoga Narodnog vijeća Zagrebu, Narodne straže koje su izmakle kontroli čak bi proglašavale ili stvarale nova mjesna rukovodstva: »svaki dan saznajemo, kako 'narodne straže' na pretorijanski neki način u većini sela ruše svakih osam dana mjesne odbore, pa samovoljno, bez reda, diktiraju, te se u velikom broju nalaze danas mnogi pljačkaši kao narodni predstavnici«. ⁹⁹ Tek nekoliko je povjerenika Narodnog vijeća, kao Ivan Ribar u Đakovu, pokušalo od Narodnih straža stvoriti odanu vojsku. ¹⁰⁰ Većina hrvatskih političara tražila je pomoć od svakoga mogućeg vanjskog saveznika, no prije svega, i sve češće, od srpske vojske.

⁹³ Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[84], Kutina, 1. studenoga 1918.

⁹⁴ Isto, br. [b.b.]—1918—[215], Zagreb, 3. studenoga 1918.

⁹⁵ Isto, SOA, kut. 11: Grupa B, br. [b.b.], Bjelovar, 25. studenoga 1918.

⁹⁶ Isto, kut. 13: Grupa B, br. 603—1918—[466—69], Slatina, 17. studenoga 1918.

⁹⁷ Isto, kut. 12: Grupa B, br. 622—1918—[832], Osijek, 2. prosinca 1918.

⁹⁸ Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[238], Feričanci, 3. studenoga 1918.

⁹⁹ Isto, SOA, kut. 14: Grupa B, br. 740—1918—[271], Vinkovci, 14. prosinca 1918.

¹⁰⁰ Isto, kut. 9: Grupa A, br. 212/83, Đakovo, 17. studenoga 1918. Usp. isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: Zapisnik sjednice povjerenika hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, br. 7, Zagreb, 9. studenoga 1918.

Unatoč nastojanjima da nemire pripišu isključivo zločinačkom i patološkom ponašanju, članovi Narodnog vijeća sve češće gledaju na njih kao na politički problem, kao na izraz seljačke političke svijesti. Manje brige zadavala je prijetnja da se nemiri pretvore u sukob između glavnih nacija. Upravo to dogodilo se u Bosni i Hercegovini, gdje se kršćanski seljaci, osobito pravoslavni Srbi iz sjeverozapadne Bosne, Semberije i istočne Hercegovine, »bune ubijaju age i subaše spaljuju čardake i dižu uzbunu«. ¹⁰¹ Neke od tih napetosti prenijete su na područje Hrvatske—Slavonije, kao kad su, na primjer, Muslimani iz Cazinske krajine 5. i 6. studenoga napali srpska sela na Baniji i Kordunu. Vlasti u Petrinji izvješćuju Zagreb: »Sa svih strana saopćuju, da su bosanski Turci njih nekoliko tisuća prodrli u Hrvatsku. — Jedan čopor ide smjerom prema Vojniću a drugi prema Topuskom. — Oni pale, robe i ubijaju. — Bježi pred njima i zeleni kader — koji također robi i uništuje kamo stigne.« ¹⁰² Nacionalno-konfesionalni aspekt nemira vidljiv je također u Hrvatskoj-Slavoniji, premda u blažem obliku. Srbi i Hrvati imali su podjednakov udjela u nemirima, ali je njihovo suparništvo ipak povremeno izbijalo na površinu. U Kutini su srpski i hrvatski unitaristi-intelektualci 29. listopada izazvali izgrede, koji su otpočeli skidanjem hrvatskih zastava i natpisa na mađarskom jeziku. ¹⁰³ Hrvati iz Udbine zatražili su 5. studenoga pomoć od Narodnog vijeća, jer »politički zločinci Srbi bez ikakvih razloga [...] [iznose] grožnje na Hrvate«. ¹⁰⁴ Hrvatski inženjer iz Osijeka tvrdi kako se seljaci iz daljskog područja, poznati kao glavni izvor nevolja u istočnoj Slavoniji, ponašaju kao da objava nove države »uključuje u sebi uništenje i razgrabljenje svih pripadnika drugih narodnosti i njihove imovine«. ¹⁰⁵ Slično je hrvatska »banda« u Novoj Gradiški napala isključivo židovske i srpske trgovine, »te konačno počela paliti i zapalila čak i kuću crkvene [pravoslavne] općine, u kojoj je stanovao proto i kapelan, koji su usljed toga ostali bez igdje ičega«. ¹⁰⁶ A u Brinju su Srbi — trećina kotarskog stanovništva — ostali po strani od pobune koju su potakli Hrvati, i koja je bila uperena protiv mađarana i članova vladajuće Hrvatsko-srpske koalicije, najvažnije stranke u Narodnom vijeću. ¹⁰⁷

¹⁰¹ Isto, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[308], Banja Luka, 4. studenoga 1918. Seid Alibeg Filipović, poslanik JMO u beogradskoj Narodnoj skupštini, tvrdio je 1921. da je čitava jedna obitelj muslimanskog veleposjednika, k tomu šest aga (neki od njih sa slugama), i mnogo drugih Muslimana bilo ubijeno u neredima 1918. godine u Bosni i Hercegovini. V. Milan Gaković, Agrarni nemiri u Bosni i Hercegovini poslije prvog svjetskog rata, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine*, 1966., 171.

¹⁰² Arhiv Hrvatske, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[391], Petrinja, 5. studenoga 1918.

¹⁰³ Isto, SOA, kut. 12: br. [b.b.], Kutina, 20. prosinca 1918.

¹⁰⁴ Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[399], Udbina, 5. studenoga 1918.

¹⁰⁵ *Dragan Turk*, Brza reparacija kobnih posljedica, *Jug*, 17. studenoga 1918., 2.

¹⁰⁶ Arhiv Hrvatske, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 12: br. [b.b.]—[621—24], Nova Gradiška, 31. listopada 1918., f. 621.

¹⁰⁷ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 8560, Brinje, 22. studenoga 1918.

Veću brigu zadavao je revolucionarni karakter tih nereda. Članovi Narodnog vijeća bili su svjesni činjenice da je potpora njihovoj politici vrlo slaba, te da je, kao što je rekao jedan od pristaša Vijeća iz Daruvara, provincijska inteligencija »jedino uporište naše nove države«. ¹⁰⁸ Luka Jukić, atentator na Cuvaja 1912., nedavno otpušten iz mitrovičke kaznionice i potom postavljen za organizatora Narodnog vijeća u Brodu, izrazio je to ovako: »Jedni [seljaci] se boje požara u Brodu, drugi se plaše stupat u narodnu vojsku, treći glasno izražuju nepovjerenje vrhovnom N. V. u Zagrebu, jer da ono sudi samo siromacima, a ne bogatim nasilnicima.« ¹⁰⁹ Tim više se trebalo bojati seljačkih zahtjeva za »odpust svih obč. službenika i činovnika, učitelja, župnika, razdiobe vlastelinstva nadbiskupskog dobra Brezovica«. ¹¹⁰ Jednako je uznemirivao izvještaj požesčkog povjerenika o tome kako seljaci ne mare za svoju ljetinu, »neće da pristupaju obrađivanju polja jer govore 'za sebe imamo dosta a gospoda neka pomru'«. ¹¹¹ Štoviše, kad se od svih tih stavova i izjava pokušala sastaviti cjelovita slika, postajalo je sve očitiije da je, po riječima kotarskog upravitelja iz Donje Stubice, »žiteljstvo sve bez časnih iznimaka za republiku«. ¹¹²

Republikanstvo je uistinu bilo najviši domet seljačke svijesti. Kad je riječ o njegovu političkom sadržaju, vlasti su imale pravo kad su tvrdile da seljačko poimanje republike znači negaciju ustaljenog poretka. U izvještaju iz 1918. godine tvrdi se kako među seljacima »republika ne znači ništa više, nego potpuni nered i slobodno pljačkanje«. ¹¹³ Službene ocjene nisu se posebno razlikovale ni 1921., kad je kotarski upravitelj u Donjoj Stubici zabilježio kako, u seljačkom rječniku, republika znači naprosto da »ne bi bilo ni vojne obveze, ni plaćanja poreza ni drugih tereta«. ¹¹⁴ Tako čak i službene karikature seljačkog republikanstva ukazuju na poseban politički program. Vlasti su mogle samo odahnuti od olakšanja što je većina tih pokušaja, poput pljačkaškog pohoda na Zagreb 29. listopada, bila neorganizirana: »srećom nije se među tom ruljom našao ni jedan organizator, koji bi bio rulju organizirao, pak je uslijed toga svaki po svom zločinačkom instinktu mislio samo na se i na svoju osobnu korist, uslijed čega su se stvorile male čestice od par ljudi s kojima je bilo laglje obračunati, a to je onog istog dana spasilo Zagreb od katastrofe«. ¹¹⁵

¹⁰⁸ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 15: Grupa C, br. [b.b.]—[22], Daruvar, b. d.

¹⁰⁹ Isto, kut. 12: Grupa B, br. 393—1918—[783—91], Oprisavci, b. d. f. 791.

¹¹⁰ Isto, kut. 9: Grupa A, br. 387/1918—[152], Brezovica, 20. studenoga 1918.

¹¹¹ Isto, Središnja kancelarija Narodnog vijeća SHS, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[777], Požega, 17. studenoga 1918.

¹¹² Isto, SOA, kut. 9: Grupa A, br. 722—1918—[314], Donja Stubica, 9. prosinca 1918.

¹¹³ Isto, br. pres. 900—23—1918, Požega, 28. prosinca 1918.

¹¹⁴ Arhiv Instituta za suvremenu povijest, Zagreb, 1921/Sig. VI/C, kut. 1: Predstojništvo kr. kotarske oblasti, br. 82 Prs. 1921, Donja Stubica, 14. ožujka 1921.

¹¹⁵ Arhiv Hrvatske, Rukopisna ostavština Dr. Gjura Šurmina, kut. 5: br. 7, Lav. Mazzura Dr. Stjepanu Skulju, Zagreb, 23. travnja 1919.

No djelatnost pojedinih odsječaka spontanoga seljačkog pokreta u tijeku prijelaznog razdoblja teško se može opisati kao nesuvisla i bez plana. To se ne odnosi samo na otvorene zahtjeve za podruštvljenje zemlje i tvornica, za izbore za ustavotvornu skupštinu zasnovane na općem pravu glasa, te za uspostavu republike američkog tipa.¹¹⁶ Štoviše, razmjerno zavidno zanimanje za organizaciju i izrađen program posvjedočen je uspostavljanjem nekolicine samosvojnih seljačkih republika. Tri takve republike iznikle su u toku nemira. Petrijevačka republika trajala je desetak dana i pala 14. studenoga.¹¹⁷ Donjomiholjačka republika pala je 20. studenoga.¹¹⁸ O feričanskoj republici gotovo se ništa i ne zna, ako se izuzme podatak da je »kapitulirala« negdje u studenom.¹¹⁹

Reakcije vlasti na te mini-»države« pokazuju da se na takva okupljanja gledalo kao na izuzetno opasan presedan. Tako je, na primjer, u izvješćaju o stanju u Slavoniji zabilježeno: »Najveći pljačkaši u D. Miholjcu stupili su u Narodnu stražu nasilno odstranili su sve ugledne građane koji su najvećom požrtvovnošću radili oko uspostave mira i reda, proglasili su D. Miholjac republikom, odstranili su iz opć. poglavarstva cjelokupno činovništvo, zarobili su upravitelja kotarske oblasti, koga su imenovali seljakom i namjestili kano narodnog pisara. Uveli su cenzuru tako poštansku kano brzozjavnu i telefonsku, tako da se iz Dol. Miholjca autentične vijesti nijesu mogle dobiti.«¹²⁰

Druge dvije republike (ili komune) organizirali su tobožnji boljševici. Ljuti zbog potpore koju su socijaldemokrati pružili Narodnom vijeću, Mato Žanić i Josip Kraš — od kojih je potonji bio na čelu KPH 1930-ih godina — organizirali su 29. listopada »veliki javni zbor u Banovoj Jaruzi, na kome je izabrano Radničko-seljačko-vojničko vijeće, točno po uzoru na takva vijeća u Rusiji.«¹²¹ A 27. prosinca, u susjednoj Kranjskoj, seljaci i manji broj radnika i obrtnika zbacili su općinskog predsjednika u Novom Mestu — točnije, u prigradskom naselju Kandija — i na njegovo mjesto postavili odbor sovjetskog tipa. Među pobunjenicima bili su povratnici iz Sovjetske Rusije, uključujući sudionike oktobarske revolucije. Republika je trajala samo četiri dana.¹²²

Strah od boljševizma nije bio posve neosnovan. Mnogi povratnici iz ruskih zarobljeničkih logora stali su na čelo pobuna i uveli parole poput

¹¹⁶ Isto, Narodno vijeće SHS, SOA, kut. 14, Grupa B, br. 421—1918—[75—76], Tomašica, 24. studenoga 1918.

¹¹⁷ Isto, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

¹¹⁸ Isto, kut. 2: br. 746—I—Pr—1918, Osijek, 28. studenoga 1918.

¹¹⁹ Isto.

¹²⁰ Isto, kut. 1: br. 666—I—Pr—1918, Osijek, 14. studenoga 1918.

¹²¹ Mato Žanić, Radničko-seljačko vojno vijeće u Banovoj Jaruzi, Četrdeset godina: Zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, Beograd 1960., t. 1, 17.

¹²² Tone Pintar, Preuzimanje opštinske vlasti u Kandiji, i Ivan Kravec, Radnička knjižara s pečatom revolucionarnog odbora, isto, 18—21. Slične kvaziboljševičke republike ustanovljene su u selima Zlatica i Kusić kod Bele Crkve.

onih »da se primijeni rusko iskustvo« i »ruski red«. ¹²³ Boljševička je prijetnja sve češće morila misli vladinih službenika. U Otočcu se u tijeku vojne pobune 1. studenoga »opažalo [...] da je ogromna većina vojnika pijana, ali da je izvjesni procenat bio potpuno trijezan i svjestan svojih čina. Ovo su boljševici koji su bili zarobljeni u Rusiji«. ¹²⁴ Jedna od zanimljivijih jedinica zelenog kadra bilo je Kolo gorskih tiča, koje je djelovalo u Đakovštini od 1918. do 1920. pod vodstvom Božidara Matijevića, maturanata osječke gimnazije, koji je bio služio kao dobrovoljac u srpskoj vojsci za vrijeme balkanskih ratova, a kasnije se, kao ratni zarobljenik u Rusiji, pridružio Srpskom dobrovoljačkom korpusu u Odesi. Matijevićeva jedinica bila je disciplinirana, politički svjesna i izuzetno aktivna. Imala je vlastiti program, statute i pravila o disciplini (»zakon i kazna«). Sastavljen vjerojatno 1919. godine, program je želio »postaviti protuteror teroru državnom, stvarajući tako temelj sovjetskoj vlasti u Jugoslaviji«. ¹²⁵ Povrh svega, rukovodstvo Jugoslavenske komunističke grupe RKP(b), tj. organizacije boljševiziranih bivših ratnih zarobljenika sa središtem u Moskvi, donijelo je nakon sloma Austro-Ugarske odluku da se njezin kadar pošalje kući. Tako se do 20. prosinca 1918. nekih sto i četrnaest članova grupe, ili 20,86% svih južnoslavenskih komunista u Sovjetskoj Rusiji, uspjelo vratiti u domovinu. ¹²⁶

Nemiri u Hrvatskoj u jesen 1918. imali su sva obilježja revolucionarnog stanja. Nakon četiri godine ratnih pustošenja i strahota, niži slojevi hrvatskog društva, pretežno seljaci, iskazali su svoje nezadovoljstvo Austro-Ugarskom i mirnim prijelazom na poredak kakav je odgovarao domaćem vladajućem staležu. U tijeku listopada i studenoga Narodno je vijeće uzvratilo represivnim mjerama i prijekim sudovima. Prema uvodničaru jednog prorežimskog lista, ustanici u Osijeku su »životinje, a ne ljudi [...] Narodna vojska ih je više poubijala, a jučer ih je oko pedeset ulovljeno i strpano u tamnice. [...] Ulovljenim zločincima sudit će prijeki sud pa će većina biti kažnjena smrću. U provinciji će stići jake čete sa puščanim strojevima i uništiti će sve, koji su robili, palili i ubijali. [...] Ukratko rečeno: bez milosrđa će se postupati protiv svakoga, tko je počinio i podupirao zločinstvo bune, umorstva, razbojstva, paleža i javnog nasilja oštetom tuđega vlasništva«. ¹²⁷ Po vrlo konzervativnim proračunima, oružane snage i Narodna straža ubile su u otvorenim sukobima

¹²³ Ivan Očak, U borbi za ideje Oktobra: Jugoslavenski povratnici iz Sovjetske Rusije 1918—1921, Zagreb 1976., 122.

¹²⁴ Arhiv Hrvatske, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: br. 14.838, Otočac, 29. studenoga 1918.

¹²⁵ Nav. u *Lavoslav Kraus*, O dvjema manifestacijama odjeka Oktobra u Slavoniji, Naučni skup »Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije«, Beograd i Kotor 1967., sv. 1, 9. Nakon što je Matijević stradao u sukobu sa žandarima 16. kolovoza 1920., njegov bivši potčinjeni, Jovo Stanisavljević-Čaruga — »strah i trepet ravne Slavonije« — preobrazio je jedinicu u razbojničku bandu. Čarugina grupa osula se 1923., a sam Čaruga bio je obješen 1924. godine.

¹²⁶ *Bogumil Hrabak*, Komunistička partija (boljševika) Srba, Hrvata, Slovenaca, *Jugoslavenski istorijski časopis*, 1969., br. 1—2, 17—18.

¹²⁷ Narodne izdajice, *Jug*, 1. studenoga 1918., 1.

bima barem pedeset do sto osoba,¹²⁸ a mnogi su drugi pogubljeni. U nemalom broju slučajeva pogubljenja su obavljali vigilanti, koji su djelovali na svoju ruku. Nitko u Narodnom vijeću nije znao za smaknuća što ih je neki poručnik Ivan Novaković obavio po kratkom postupku u Popovači i Ludini.¹²⁹ Jedan je drugi poručnik, Gustav Donner, ustanovio prijeki sud u Dubravi. »Moram istaknuti«, piše Slavko Ježić predsjedništvu Narodnog vijeća, »da g. poručnik Donner kod toga vrlo humano postupa, tek je dao jednog od glavnih kolovođa pljačkaša, Tomu Husjaka, ustrijeliti — kojim pravom, ne znam.«¹³⁰

Neredi su bili ugušeni do sredine studenoga, iako su pobune mjestimice izbijale i kad se dobroano zakoračilo u prosinac. Narodno vijeće služilo se podjednako oružanim snagama i obećanjima o agrarnoj reformi kako bi stalo na put pobunama seljaka. U obuzdavanju nemira odane jedinice nisu bile ni izbliza toliko uspješne kao srbijanska armija i vojska Antante, koje su polako zauzimale sjevernu Hrvatsku. Samo Narodno vijeće pridavalo je srbijanskoj armiji gotovo magičnu mirotvornu moć. U Požegi, na primjer, mjesne vlasti traže od Zagreba da pošalje Srbijance kako bi se uspostavio red.¹³¹ A u Đakovu se Ivan Ribar žali kako mu je položaj otežan time što »neima kod nas nikakove druge vojske a naročito neima srpske.«¹³²

Pouke što su ih vlasti izvukle iz nereda bacaju ružnije svjetlo na tadašnje političke čimbenike nego na sâm seljački pokret. Uz iskrene težnje koje su izbijale iz seljačkog nezadovoljstva, veliko se značenje pridavalo navodno već rasprostranjenoj »zločinačkoj« djelatnosti raznih agitatora, među kojima su najvažnije mjesto zauzimali pristaše Radićeve HPSS i »ruski boljševici«. Još zloslutnije bilo je uvjerenje većine službenih političara da se seljački nemiri mogu zaustaviti politikom čvrste ruke. Na duge staze, represivne mjere pokazale su se posve kontraproduktivnim, kao što se vidi iz brzog rasta hrvatske opozicije s bazom u seljaštvu nakon proglašenja jugoslavenske države 1. prosinca 1918.

Iako nikad nisu bili proučavani kao zasebna tema, nemiri u Hrvatskoj u jesen 1918. postali su s vremenom predmet značajne kontroverze. Hrvatska ljevica dala je prilično točnu ocjenu nemira, barem što se tiče njihove ozbiljnosti, ali je prevelik naglasak stavila na utjecaj lenjinističkih ideja. Na drugoj strani, hrvatska politička desnica neprestano je pokušavala umanjiti značenje tih nereda. Unitarističku i prodinastičnu desnicu smetale su implikacije nereda na službeno vjerovanje o »stoljetnoj čežnji našeg naroda za slobodnom i nezavisnom Jugoslavijom«. Nacio-

¹²⁸ Utemeljeno na osnovi izvještaja u Arhivu Hrvatske iz Nove Gradiške (27. listopada 1918.), Peščenice (31. listopada 1918.), Virovitice (2. studenoga 1918.), Okučana (3. listopada 1918.), Otočca (4. studenoga 1918.), Pregrade (4. studenoga 1918.), Topuskog (5. studenoga 1918.), Novih Dvora (8. studenoga 1918.) i Popovače (9. studenoga 1918.).

¹²⁹ Arhiv Hrvatske, OUPZV (Predsjedništvo), kut. 1: Zapisnik sjednice povjerenika hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, br. 7, Zagreb, 9. studenoga 1918.

¹³⁰ Isto, kut. 2: br. 461/1918, Zagreb, 11. studenoga 1918.

¹³¹ Isto, Narodno vijeće SHS, Središnja kancelarija Narodnog vijeća, kut. 7: Grupa B, br. [b.b.]—1918—[519], Zagreb, 7. studenoga 1918.

¹³² Isto, SOA, kut. 11: Grupa B, br. 468—1918—[116], Đakovo, 23. studenoga 1918.

nalistička desnica smatrala je, opet, da je kriminal bio važna značajka zelenog kadra, glavne snage u jesenskim neredima. Ta »kriminalnost, došla je osobito do izražaja u nemirnim listopadskim danima god. 1918 [...] 'Zeleni kader' u tom času napušta šume i spušta se u sela i gradove. Sad se još više oko 'kadrovaca' okuplja društveni talog, koji osjeti, da je nastupilo njegovo vrijeme. Učinak i rezultat: pljačkaški podhvati, koji potrajaše stanovito vrijeme. Ovakve su djelatnosti prekinute tek uzpostavom novog državnog auktoriteta; u tom je času nestalo i 'zelenog kadra'«. Tek kasnije, kad su ti događaji pali u zaborav, »boljševička propaganda uporno tada promiče i razvija tezu, da je 'zeleni kader' bio izraz oporbe širokih narodnih slojeva protiv pojave 'prvog imperijalističkog rata', protiv kapitalizma i svih oblika kapitalističkog izrabljivanja«. ¹³³

Događaji u listopadu i studenome 1918. važni su prije svega po tomu što bacaju svjetlo na političke posljedice postojanja dubokog jaza između obrazovane elite i seljačkih masa — jaza tako tipičnog za agrarne zemlje. Hrvatska inteligencija, uz poneke važne iznimke, opredijelila se za ideologiju jugoslavenskog unitarizma, drugim riječima, za doktrinu nacionalnog otkupljenja koja je ulogu otkupitelja podarila eliti. Odbacivši jugoslavenski unitarizam, hrvatski seljaci lišili su inteligenciju njezine tradicionalne uloge. Zanimjekati posljedicu znači zanimjekati uzrok. Jer, kako drukčije objasniti toliku sposobnost samoobmane kod jednog Domjanića, koji je, u veljači 1919., napisao pjesmu u kojoj sentimentalna himera jugoslavenskog *Prevrata* pobjedonosno likuje nad neotkupljenim sablastima boljševičkih pljačkaša:

Zar su već ovdje sa Njeve, sa ledene
Oni, što nesretnu zemlju su svoju
Izdali Niemcu na milost i nemilost...

Šta je to? — »Pljačkaju magazine« —
Zar su već ovdje? Da ludo sve gine.
Da kao gavrani slete
Na nas te krvničke čete?!

— »O moj sanjaru, to sve su tek sablasti.
Čuj, kako pobjedno zvone sva zvona.
Uskrs, Slobodu nam javljaju ona,
S ulica, s krovova strmih
Klicanje tisuća grmi:

— Raduj se, raduj se, sunce je granulo,
Prošla je noći tama i tuga,
Pala je kletva sa našega roda,
Svanula Zlatna Sloboda«. ¹³⁴

Preveli Anita Peti i Zlatko Pleše

¹³³ Aleksandar Seitz, »Zeleni kader«. Nekoliko usporedbi između 1917/18 i naših dana, *Spremnost*, 25. prosinca 1944., 5.

¹³⁴ Dragutin M. Domjanić, *Prevrat*, *Srpski književni glas*, Beograd 1920., br. 1, 20—21.

SUMMARY

»EMPEROR KARL HAS BECOME A COMITADJI«: THE CROATIAN
DISTURBANCES OF AUTUMN 1918.

The article is the first attempt in literature to dissect the great wave of peasant disturbances that rocked Croatia-Slavonia in October and November of 1918 during the period of transition from moribund Austria-Hungary to the emerging Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. The author examines all segments of the popular movement, from the »Green Cadre« military deserters to the peasants of the manorial estates. The »pillagers«, as the official reports referred to the marauding peasants, often blended plain banditry with more self-consciously rebellious aims, a development which was indicative of a belief in a new world, free of bureaucrats, landlords, extortionist merchants, and usurers, in which land and goods would be redistributed. In the process they destabilized Croatia-Slavonia precisely at the moment when the leadership of the National Council of the Slovenes, Croats, and Serbs — the center of political power in Zagreb — wished to present a more promising index of South Slavic unity. Instead of reassuring the Allies about the eagerness of the broad strata to follow the intelligentsia's lead into Yugoslav unification, the National Council opted for harsh repressive measures in order to put down the popular movement.

The Croatian disturbances of the autumn of 1918 have engendered considerable controversy over the years. On the Croat Left, the disturbances were assessed quite accurately, at least in regard to their gravity, though with excessive emphasis on the influence of Leninist ideas. The Croat political Right always sought to downplay the importance of the disturbances. Most important, the events of October and November 1918 shed light on the political consequences of the deep gulf between the educated elite and the peasant masses that is often typical of agrarian countries.